№ 70 Մայիսի 1 (13) **1880** Մայիսի 1 (13) № 70

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 րուբլի, կէս տարվանը 6 րուբլ։
Առանձին համարները 5 կոպէկով։

Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ։

Օտարաքաղաքացիք գիմում են ուղղակի
Тифлисъ. Редакція „Мшакъ"

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(Բացի կիրակի և տօն օրերից)

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով։

Յայտարարութիւնների համար վճարում են իւրաքանչիւր բառին 2 կոպէկ։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Հնագիտական ժողովը։—Ներքին տեսութիւն. կոմս Լօրիս-Մէլիքօվի գործունէութիւնը։ Նամակ Աշնախից։ Նամակ Բօստօնից։ Նամակ խմբագրին։ Ներքին լուրեր։—Արտաքին տեսութիւն. Սովը Հայաստանի մէջ։—«Մշակի» հեռագիրներ։—Յայտարարութիւններ։—Բանասիրական խնդիր։

ՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԸ

Յայտնի է որ եկող 1881 թւին լինելու է Թիֆլիսում ընդհանուր ռուսաց հնագիտական ժողովը։ Այդ ժողովը կը զբաղվի Կովկասի և Անդրկովկասի հնութիւններով։

Հայոց հին քաղաքակրթութիւնը, որի հետքերը նշմարվում են սկսած Թիֆլիսի նահանգից մինչև Պարսկաստանի և ասիական Թիւրքիայի խորքերը, անշուշտ, մեր կարծիքով, իր պատւաւոր տեղը պիտի բռնի հնագիտական ժողովի մէջ։

Ընկաւած հայ գիտնականները ինչպէս Իւմին, Պատկանեան, Էմին, Ալիշան, Այտընեան և ուրիշները կը ներկայանան այդ ժողովին և իրանց ուսումնական հետազօտութիւններով կը նպաստեն հայոց ազգի վերաբերեալ հնագիտական շատ խնդիրների պարզելուն, բայց ցանկալի է որ և մեզ մօտ եղած և մինչև այսօր անյայտ մնացած մասնաւոր անձանց որ և է հնագիտական հետազօտութիւնները, հանդէս դուրս գային և հնագիտական ժողովի առջև ներկայանային։

Գաւառացի հայ երիտասարդների մէջ կան մի քանի անհատներ, որոնք որպէս սիրողներ, տարիներով պարապել են այս կամ այն պատմական ազգային հնութեան, այս կամ այն ազգագրական կամ լեզուագիտական երեւոյթի ուսումնասիրութեամբ։ Թէև այդ տեսակ աշխատութիւնները զուրկ էլ լինէին բուն գիտնական արժանաւորութենից, այնուամենայնիւ, մեր կարծիքով, որպէս հում անմշակ նիւթ, մեծ արժէք կարող էին ունենալ գիտնականների աչքում, նոր լոյս գցելով մեր երկրի վերաբերութեամբ դեռ ևս անբացատրելի մնացած շատ խնդիրների վրա։

Հարկաւոր կը լինէր որ Թիֆլիսը, կովկասեան հայերի ինտելիգենցիայի կենտրոնը, անտարբեր չը մնար դէպի լինելու հնագիտական ժողովի աշխատութիւնները։ Մեր կարծիքով շատ լաւ կը լինէր, եթէ Թիֆլիսեցի հայերը կազմէին մի պատրաստական մասնաժողով, եթէ հնար է իրանց մէջ մի գումար հաւաքէին և ուղարկէին սորան նորան այս կամ այն գաւառը հնագիտական, լեզուագիտական, ազգագրական կէտից ուսումնասիրելու և հնութիւններից լուսանկար պատկերներ հանելու։

Նոյն մասնաժողովը կարող է ընդունել գաւառներից այնտեղ գտնված զանազան գրուածներ, ձեռագրաթիւնները, նոյնպէս և հնագիտական զանազան կտորները ու նմուշները։

Այս հարցի վրա մենք յոյս ունենք դարձեալ մի քանի անգամ խօսելու։

Գ. Ա.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԿՈՄՍ ԼՕՐԻՍ-ՄԷԼԻՔՕՎԻ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆԸ

«Wiener Presse» լրագրի Ս. Պետերբուրգի թղթակիցը գրում է հետևեալը կոմս Լօրիս Մէլիքօվի գործունէութեան մասին։

«Ամբողջ օրը կոմս Լօրիս-Մէլիքօվ աշխատանքներով է ծանրաբեռնված։ Առաւօտները նա աշխատում է իր կանցելարիայի մէջ։ Կէսօրին նա ներկայանում է Թագաւոր Կայսրին, կէսօրից յետոյ պարապում է կամ մասնաժողովի անդամների, կամ մինիստրների հետ և միայն 5 ժամին նստում է ճաշելու և յետոյ հեռանում քիչ հանգստանալու համար։ Մի անգամ պատահել է, որ կոմսին այցելելու համար եկել է նրա մօտ Մեծ Իշխան Նիկօլայ Նիկօլայեվիչ և կոմսին անհանգիստ չանելու համար, սպասել էր նրան գրասենեակում մի քառորդ ժամից աւելի։ Նարաթը երկու անգամ, երեքշաբթի և հինգշաբթի օրերը 2—3 ժամ կոմսը ընդունում է մասնաւոր անձանց։ Այդ ժամանակ նրա հետ գործ ունեցող իւրաքանչիւր անձ առանց դըժուարութեան նրան ներկայանում է։ Դէկլաւեւիչ, Նանի, Լեհաւեւնիչ, կամ օրապահ ադիւտանտը ընդունում են այցելուներին, որոնք, իրանց խնդիրքի համեմատ, կամ բաւականութիւն, կամ պատասխան են ստանում, կամ հրաւիրվում են սպասել կոմսին։ Կոմսը լսում է բերանացի խընդիրքները, կարդում է գրաւորները, տալիս է առհասարակ կարճ, բայց բաւարար պա-

---

ԽԵՆԹԸ

ԱՐԿԱԾՆԵՐ ՎԵՐՋԻՆ ՌՈՒՍ-ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

—

ԼԱ.

Մի և նոյն գիշերը, երբ Վարդանը, Հայրապետը և Ապօն բանտի մէջ փիլիսոփայութիւններ էին անում, խորհում էին դժբախտ հայրենիքի դժբաղդ ժողովրդի վիճակի մասին,—Թօմաս էֆէնդին գտնվում էր գիւղի քահանայի՝ տէր-Մարուքի տան մէջ, և ընթրիքից յետոյ ուրախ, զուարթ, շատախօսում էր և հանաքներ էր անում տէրտէրի հետ։

Դա մի և նոյն տէրտէրն էր, որ այնքան հոգսեր պատճառեց պ. Սալմանին, իսկ այժմ լսելով նրա կորուստը, ցաւում էր, ոչ այն պատճառով, որ ապարէզից պիտի անհետանար մի նշանաւոր գործիչ, այլ առհասարակ հայի կորուստը ցաւալի էր նրա համար։ Տէր հայրը չար մարդ չէր, և եթէ նա ընդդիմութիւն էր գործում, կամենում էր խանգարել պ. Սալմանի դպրոցների գործը,—այդ դարձեալ նրա բարի ցանկութիւններից էր առաջ գալիս, որովհետև վնասակար էր համարում։

Նա մի ժամանակ հասարակ գիւղացի էր, փոքր ի շատէ գրել-կարդալ սովորել էր իր մանկութեան ժամանակ ս. Յովհաննու վանքում։ Գիւղատնտեսութեան մէջ նրան չը յաջողվեցաւ, աղքատացաւ և գնաց օտար երկիր բախտ որոնելու։ Պանդխտութեան մէջ նոյնպէս չը յաջողվեցաւ նրան. մի ժամանակ վան քաղաքում գահվէջի էր. գործերը վատ գնացին, մնացեցաւ, և առանց մի փարայ վաստակելու, վերադարձաւ իր հայրենիքը։ Այստեղ ապրուստի մի ուրիշ միջոց չը գտնելով, տէրտէր դարձաւ։

Այն գիշեր քահանայի տանը հրաւիրված էր և գիւղի մանկավարժը, երեսփոխան տիրացու Սիմօնը, որը տէր հօր փեսան էր։ Այդ մարդը մեծ կարծիք ունէր իր գիտութեան վրա (գիւղացիներն ևս նոյն կարծիքն ունէին նրա մասին) և առաւելապէս հպարտանում էր նրանով, որ տէր հօր փեսան էր։

Խօսակցութեան առարկան այն օր ծերունի Խաչօի տան մէջ պատահած անցքերն էին, որ մեծ սարսափ էին գցել բոլոր գիւղացիների վրա, և առաւելապէս անհանգստացնում էին տէր հօրը։

—Աչքը կը դատի, ձեռն կուտի, տէր հայր, շարունակեց էֆէնդին ընդհատված խօսակցութիւնը,—աշխարհի կարգը միշտ այդպէս է եղել և այդպէս էլ կը շարունակվի։ Այն որ Աստուած է կարգադրել, մարդը չի կարող փոխել։ Աստուած մէկին աղայ է ստեղծել, միւսին մշակ։ Մէկը կը դատէ, միւսը կուտէ։ Հայը սովորել է աշխատանքին, քուրդը և թուրքը սովորել են ուտելուն։ Եթէ աշխատողը չը լինի, ուտողը չէ կարող ապրել։ Եթէ ուտողը չը լինի, աշխատողը չէ կարող ապրել։ Թուրքերը մեզ պահում են իրանց սրով, մենք էլ պէտք է պահենք նրանց մեր աշխատանքով։ Աստուած թուրքի ձեռքում սուր է տուել, իսկ հայի ձեռքում—բահ։ Մէկը միւսի տեղը չի կարող բռնել։

—Այդ իրաւ է, պատասխանեց քահանան, երեսը խաչակնքելով,—Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս սուրբ Աւետարանի մէջ հէնց այդպէս է ասում, որ առանց Աստուծոյ կամքին տերեւն էլ ծառից չէ ընկնում. առանց նրա կամքին մի մազ էլ մարդու գլխի վրա չէ սպտակում.—բոլորը նրա ձեռքումն է։

—Այդպէս է, ճշմարիտ է... հաստատեց և տիրացու Սիմօնը, նոյնպէս երեսը խաչակնքելով։

Յետոյ նրանք սկսեցին խօսել գիւղացիների, պատերազմի պատճառով աւելի սաստկացած, հարստահարութիւնների վրա։ Տէրտէրը, բոլորովին իր անձնական շահերի կէտից նայելով կատարվող յափշտակութիւնների վրա, գանգատվում էր, ասելով, թէ կառավարութեան հարկերը այն աստիճան ծանրացել են, որ բոլորովին սպառում են գիւղացիների արդիւնաբերութիւնը, և եթէ մի բան մնում է, այն էլ քրդերն են տանում,—այդ պատճառով ինքը շատ վատ է վարձատրվում, շատ անգամ պսակ, մկրտութիւն և թաղում է կատարում, առանց մի փարայ ստանալու։ Գիւղացիները խոստանում են, թէ յետոյ կը վճարեն, բայց, կամ չեն կարողանում տալ, կամ խաբում են, և դրա համար տէրտէրը այժմ գիւղի մէջ շատ ապառիկներ ունի, և վճռել է այսուհետև չը կնքել, չը պսակել և չը թաղել, մինչև վարձը սկզբում վճարելու չը լինեն. որովհետև, ինքն էլ մարդ է և ապրել է ուզում։

—Տէր հայր, պատասխանեց էֆէնդին գործագէտ մարդու եղանակով,—գիւղացուն դուք այնքան չէք ճանաչում, որքան ես եմ ճանաչում։ «Աստուած գիւղացուն մի հոգի է տուել, այն էլ չի կարողանում առնելը, բայց երբ հոգեհան հրեշտակը սուրը ձեռին կանգնում է նրա գլխին, այն ժամանակն է տալիս հոգին»։ Դրանից պէտք է մենք օրինակ վեր առնենք։ Գիւղացին առանց այն օրհնեալ փայտը տեսնելու, փող չի տայ։ Դուք ձեր ապառիկների հաշիւը պատրաստեցէք, թուղթը յանձնեցէք ինձ, ես կը տամ իմ զափթիաներից մէկին, նա կը հաւաքէ։ Ես չեմ թողնի, որ ձեր մի փարան էլ կորչի։

—Օրհնեալ եղբայր, Աստուած ձեզ երկար կեանս պարգևեսցէ, պատասխանեց քահանան,—հաշիւը այժմս էլ պատրաստ է։

—Կարդացէք, տեսնեմ որքան է։

Տէրտէրը դուրս բերաւ ծոցից մի թերթ թուղթ, կեղտոտ, իւղոտած, գեղնած, և երկար տարիներ նրա ծոցում պահվելով, բոլորովին քրքրված և իր վաղեմի գոյնը կորցրած։—Դա նրա հաշուագիրքն էր։ Թերթի չորս երեսների վրա, խոշոր տառերով, ծուռումուռ տողերով գրված էին տէր հօր ապառիկները։ Նա թուղթը մօտեցրուց աչքերին, փորձ փորձեց կարդալ, բայց կարդալ չը կարողանալով, թերթը տուեց փոխարէնին ասելով.

—Առ, տիրացու Սիմօն, դու կարդա, իմ աչքերը չեն ջոկում։

Տիրացու Սիմօնը առեց հաշիւը, մի քանի անգամ հազաց, ծօծրակը քորեց, ուղղվեցաւ, և թերթը մօտեցնելով աչքերին, սկսեց կարդալ այնպիսի մի ճառական եղանակով, որ կարծես, կոնդակ էր կարդում։

«Ջօլախ Մկօի աղջիկը կնքեցի, փողը մնաց 5 ղուրուշ. աղջիկը մէկ շաբաթից յետոյ մեռաւ, թաղեցի, փողը մնաց 7 ղուրուշ։ Խլօի տղան պսակեցի, փողը մնաց 10 ղուրուշ. ստացայ 30 խուրձ խոտ. փողը կանէ 3 ղուրուշ։ Փանօի կնիկը հիւանդ էր, գնացի նրա տունը, երեք գլուխ թժշկական աւետարան կարդացի, փողը մնաց 3 ղուրուշ։ Սագօի տղան խաչը ջրից հանեց. Բարսօն 30 ղուրուշ էր տալիս, որ ինքը հանէ. ես Սագօին խաթր արեցի, 20 ղուրուշով բաժնեցայ, փողը մնաց 20 ղուրուշ. աստց կալի ժամանակը ցորեան կը տամ, գնացի, ուզեցի, չը տուեց. գըզիրն էլ վկայ է»...

Եւ այսպէս, մինը միւսի ետևից գրված էր մի անպղին պատմութիւն։ Դա իսկապէս հաշիւ չէր, այլ տէր հօր քահանայական գործունէութեան մի քանի տարւայ ժամանակագրութիւնն էր, թէև խառնափնթոր կերպով նկարագրված, բայց բո-

ատեանները և յետոյ կամ ինքը անձնականապէս կարգադրում է, կամ խնդրողին իր կանցելեարիան է ուղարկում, որտեղ գործը առանց յապաղման կատարվում է: Շատ անգամ կոմսին մի անգամից 50 մարդ է սպասում, այնուև է, որ ամենքին նա շատ ժամանակ չէ կարող նուիրել, որովհետև նրա ընդունելութիւնը մի ժամից աւելի չէ տևում: Մեծ մասամբ խնդրողները կանայք են լինում, իմ կարծիքով, կալանաւորվածների կամ արտաքսվածների կանայք: Եւ հագուստը, ողորմելի դէմքը, երեսի տխուր արտայայտութիւնը բառերից աւելի որոշ են ազդում և կոմս Լօրիս-Մէլիքօվ կարեկցութեան չափ աշխատում է յարգել նրանց ցանկութիւնը: Կոմս Լօրիս-Մէլիքօվ անբաւական է կամայական կալանաւորութիւններից, որով մեկնվում է այն հանգամանքը, որ նրա տունը խնդրատու կանանցով լիքն է լինում: Ամենքին յայտնի է, թէ նա ինչպէս վարվեցաւ կալանաւորված ուսանողների հետ: Մի արժանահաւատ անձից լսեցի հետևեալը. կոմսի մօտ բերեցին մի յեղափոխական ուսանող: Նա ծաղրելով ասաց. «Ուրեմն դո՞ւ ես համայն աշխարհի յեղափոխողը: Եւ դո՞ւ ես կամենում պետութիւնը կառավարել: Առաջ ասա ինձ, ինչ ես սովորել:» Ուսանողը պատասխան է տալիս: «Եւ դու, որ այդքան քիչ ես սովորել և փորձվել, երևակայում ես, որ մարդիկ կը հետևեն քո յիմար գաղափարներին: Դեռ դու ինքդ ոչինչ չես սովորել: Առաջ գնա մի օրինաւոր բան սովորիր, յետոյ կարող ես պետութեանը օգուտ բերել: Եթէ դու կը սկսես այրել և սպանել, քեզ հետ կը վարվեն ինչպէս չարագործի, մարդասպանի հետ, առանց ուշադրութիւն դարձնելու քո խելագար գաղափարների վրա: Եթէ կամենում ես, որ քեզ հետ վարվեն այնպէս, ինչպէս օրինաւոր մարդու հետ են վարվում, ուրեմն ինքդ օրինաւոր վարվիր: Ես քեզ արձակում եմ, միայն այն պայմանով, որ դու ինձ պատուաւոր խօսք կը տաս այլ ևս չանել այն, ինչի համար որ կալանաւորվել ես»: Պատուաւոր խօսքը տրվում է, թէ բառացի և թէ գրաւոր, յետոյ կոմսը շարունակում է. «Ի՞նչ ես մտադիր անել:» Պատասխան. «Ես ապրելու միջոցներ չունեմ:»—«Ես քեզ միջոց կը տամ: Ի՞նչ ես կամենում լինել:»—Ուսուցիչ: «Ոչ, այդ չի լինի, քո գաղափարների տէր մարդուն ժողովրդի կրթող չէ կարելի դարձնել: Բայց դու կարող ես կարդալ և գրել, ես քեզ պաշտօն կը տամ որ և է նահանգական վարչութեան մէջ, դու աքսորական չես լինի, այլ կաշխատես քո օրական հացը և պետութեանը օգուտ կը բերես:» Կոմս Լօրիս-Մէլիքօվի ուսանողների հետ ներողամտաբար վարվելու ապացոյց կարող է լինել և այն, որ նրա միջնորդութեամբ Խարկօվի մէջ աքսորմանը դատապարտված ուսանողներ Կայսրից ներումն ստացան: Այդպիսի վարմունքը առանց հետևանքների չէ մնում և նոյնպէս մեծ ծառայութիւն է համարվում:»

Ցետոյ, նկարագրելով կոմս Լօրիս-Մէլիքօվի ընտանեկան կեանքը, նոյն թղթակիցը գովում է նրա պարզութիւնը և վերջը ասում է, որ ժողովուրդը կոմսին խելացի և գործունեայ մարդ է համարում և Թագաւորից բռնած մինչև վերջին գիւղացին բոլորը նրան կատարեալ հաւատ են ընծայում:

ՆԱՄԱԿ ՍՂՆԱԽԻՑ

Մարտի 27-ին

Տէր խմբագիր, ահա այս մի անկենդան մարմին դարձած ազգի ամենափոքր մասի համար, որ հարկադրած է բոլոր իր զգացողութիւնքը կուլ տալ իր ազնիւորով արտասուքների հետ միասին և որ գտուն հանգամանքների պատճառաւ, վաշխառուական արգաւանդ դաշտերից, հացի փոխանակ տխուր գերեզմաններ կը յուսայ, ժողովեցի մի չնչին լումայ, այն է՝ 133 ր. 65 կ., որից 117-ը ուղարկեցի ձեզ ամսոյս 14-ից, և մնացած 14 ր. ուղարկում եմ հիմայ, որից 1 ր. 5 կ. հանելով փօստի ծախս և 1 ր. 60 կ. էլ որ այստեղ ինձ այս գործի մէջ օգնողների համաձայնութեամբ յանձնել եմ մի չքաւոր ընտանիքի, ընդամենն 131 ր.:

Ահա և նուիրատուաց անունները. Ծղալոր Շավերդեան 3 ր., Արտէմ Շավերդեան 1 ր., Յովհաննէս Գօզալեան 5 ր., Նիկող. Սէրէբրակեան 3 ր., Յովսէփ Ամիրխանեան 5 ր., Դաւիթ Ջիլավեան 1 ր., Միքայէլ Պապեան 1 ր., Գարասիմ Մէլիք-Նուբարեան 3 ր., Աղէքս. Ղօրղանեան 1 ր., Դարչի Օնանեան 1 ր., յանուն հանգուցեալ Աւետիքի Մէլիք-Նուբարեան, նորա եղբայր Եագորից 5 ր., Զաքար Հէքիմեան 1 ր., Աղէք. Սահամեան 1 ր., Թադէոս Դիլարեան 1 ր., Միք. Խաչումեան 1 ր., Միրզայ Սահակեան 1 ր., Ստեփ. Պետրոսեան 1 ր., Ծղալոր Մղիվանեան 1 ր., Միք. Խիթարեան 1 ր., Սիմէօն Աղաբեան 1 ր., Արտէմ Յարութիւնեան 1 ր., Միքայէլ Ջիլավեան 2 ր., Թովմաս Ամիրջանեան 1 ր., Նիկող. Յովսէփեան 1 ր., Սիմ. Ղօրղանեան 1 ր., Հաջի Կարապետ Շահնազարեան 5 ր., Միք. Արսէլեան 1 ր., Եագոր Արսէլեան 1 ր., Նիկող. Յովակիմեան 1 ր., Յովհան Շահլամեան 1 ր., Անյայտ ոմն 1 ր., Մակա Միրզայեան 1 ր., Սոփիայ Ամիրխանեան 1 ր., Նունէ Ղուլիջանեան 4 ր., Կէկէ Խնրողինեան 1 ր., Մակայ Ղարաբէգեան 1 ր., Մէլիք Միրզայեան 3 ր., Սիմ. և Յովս. Ղաջարդուզեան 40 կ., Սարկ. Ա. Ք. Տէր-Ստեփանեան 1 ր., Եղիշէ Ք. Տէր-Աստուածատրեան 1 ր., Արշակ երեց Տէր-Ստեփանեան 3 ր., Գրիգոր Խիթարեան 1 ր., Եկատերինէ Արղութեան 1 ր., Եկատերինէ Տէր-Մաթէոսեան 1 ր., Բարբարէ Տէր-Ստեփանեան 1 ր., Սոփիայ Տէր-Մաթէոսեան 1 ր., Օվսաննայ Տէր-Մաթէոսեան 1 ր., Եւայ Տէր-Ստեփանեան 50 կ., Օվսաննայ Արէշեան 1 ր., Կէկէ Գօձեան 1 ր., Նաթէլ Գօձեան 1 ր., Մագդանէլ Լիսինեան 1 ր., Սալոմէ Ամիրխանեան 1 ր., Թալիկօ Օթարեան 1 ր., Կէկէ Սուլխանօվա 1 ր., Եկատերինէ Ղուլիջանեան 1 ր., Աննայ Ղասումեան 1 ր., Բարբարէ Տէր-Մաթէոսեան 1 ր., Սօնա Ալիխանեան 2 ր., Քէթեան Նուբարեան 1 ր., Նատալիայ Նուբարեան 2 ր., Սոփիայ Մատինեան 40 կ., Եւայ և Մարիամ Յարութիւնեան 2 ր., Եղիսաբէթ Տէր-Մաթէոսեան 1 ր., Իշխանուհի Խվլիտա Վաչնաձէա 1 ր., Եկատերինա Ջուղէլօվա 1 ր., Նինա Նացվալօվա 1 ր., Մաշա Խէլաևվա 20 կ., Մարմար Ղաջարդուզեան 10 կ., Մակայ Գօձեան 20 կ., Քալի Պապեան 1 ր., Եկատերինէ Պապեան 20 կ., Քալի Սարգսեան 1 ր., Օլինկայ Պապեան 50 կ., Եւդոքսիա Գամրէկէլօվա 1 ր., Բարբարէ Այանեան 1 ր., Պալէ Այանեան 50 կ., Մակա Սէրէբրակեան 1 ր., Մարիամ Այանեան 1 ր., Յովհան Մազմեան 1 ր., Շուշանիկ Սէրէբրակեան 50 կ., Կէկէ Սէրէբրակեան 50 կ., Մարիամ Եարեան 20 կ., Մաղան Շահնազարեան 40 կ., Նատալիայ Սահակեան 1 ր., Նատալիա Տէր-Աւագեան 1 ր., Թալիկօ Տէր-Աւագեան 50 կ., Օվսաննայ Տէր-Աւագեան 1 ր., Թամարայ Սափարեան 1 ր., Թալիկօ Սափարեան 2 ր., Եւգենիայ Սափարեան 1 ր., Շմիկինա Պէլագիա 70 կ., Նինա Բէգիևվա 40 կ., Լիզայ Շավերդեան 1 ր., Մաշինկայ Յարութիւնեան 1 ր., Օլինկայ Յարութիւնեան 50 կ., Իշխ. Վաչնաձէա 25 կ., Վէլիսցիխայից Օվսաննայ Տէր Մովսէսեան 1 ր., Օվսաննայ Տէր-Ղազարեան 40 կ., օր. Իշխանուհի Նատաեայ Ջանդիէրովա 1 ր., Լիզայ Սարգսեան 40 կ., Սիգօնեա փիրադեան 1 ր., Մակայ Սոմխեան 40 կ., Կէկէ Տէր-Գրիգորեան 50 կ., Իշխանուհի Թագուհի Երկայնաբազուկ Արղութեան 1 ր., Բարբարէ Ուլիխանեան 1 ր., Սոֆիա փիրադեան 40 կ., Սալոմէ Օհանեան 20 կ., Թինաթին Օհանեան 1 ր., Թէկլէ Ղազարեան 1 ր., Կէկէ փիրադեան 1 ր., Եկատերինէ Տէր-Ղազարեան 4 0 կ., Մելքօ Շահլամեան 1 ր., Քալի Ղասումեան 1 ր., Կէկէ Ղաջարդուզեան 10 կ., Դայանէ պապեան 20 կ., Վանօ Ղազալեան 20 կ., Նիկողոս Սափարեան 50 կ.:

Առանձին շնորհակալութիւն կը մատուցանեմ Սարգիս Ա. Ք. Տէր-Ստեփանեանին, Եղիշէ Ք. Տէր-Աստուածատուրեանին, Գրիգոր Խիթարեանին, Քալի Սարգսեանին և Վէլիսցիխեցի Թէկլէ Ղազարեանին, որոնք ինձ աջակից եղան այս բարի գործի մէջ:

Արշակ Ք. Տէր-Ստեփանեան

ՆԱՄԱԿ ՌՕՍՏՕՎԻՑ (Դօնի վրա)

Մարտի 18-ին

Անցեալ փետրվար ամսին կարդալով «Մշակ» լրագրի մէջ Վանայ գաւառի հայոց սրտաճմլիկ դրութիւնը, որոյ մասին հաղորդելով, հրաւիրում է գերապատիւ հայր սուրբը՝ ազգասէր հայերուն մարդասիրական տուրքերով օգնութիւն հասնել մեր թշուառ հայրենակից եղբարց:

Ահա այդ ցաւալի դէպքը՝ պարոն խմբագիր, ինձ առիթ տուեց, իբրև սուրբ պարտաւորութիւն մը համարելով մի նուիրական ցուցակ կազմել, և ամեն ուրախ հոգւով դիմել Ռոստով (Դօնի վրա) քաղաքի մէջ ինձ ծանօթ հայ երիտասարդներին, որոնք ջերմեռանդ սրտիւ՝ ամեն ոք իր կարողութեան համեմատ, նուիրեցին այս գումարը, որ առաքելով ընդ սմին հանդերձ նուիրատուաց անուանց ցուցակը, շնորհ ունեմ ամենախոնարհաբար խնդրել՝ ողորմած տէր, հասուցանէք զայն ըստ իւր պատշաճին:

Աներկբայ յուսալով, որ այս թէև նուազ, բայց յատուկ մարդասիրական նուէրքը մի փոքրախումբ հայ երիտասարդներից կընդունվի ուր հարկն է, նա ևս ի չարս արժանի օգնութեան մին ի բիւրաւորաց: Ալէքսանդրապօլցի Մուշեղ Քեանդարեանց 3 ր., Գալուստ Անպիտեով 1 ր., Առաքել Ոսկանեանց 2 ր., Գրիգոր Տէր-Յարութիւնեանց 2 ր., Հին-Նախիջևանցիք. Իվան Քոչարով 2 ր., Խաչատուր Սարգիսով 1 ր., Դավիթ Յոնանով 1 ր., Մուրատ Լալազարով 1 ր., Սալմաստցի. Յարութիւն Թունիեանց 3 ր., Բաբա Եգկարով 1 ր., Ստեփան Ավէտեան 1 ր., Նիկողոս Ստեփանեան 1 ր., Աբրահամ Վոսկերիչեանց 1 ր., Կառնիկ Կա-

---

վանդակում էր իր մէջ բաւական փաստեր, թէ ինչով է գրավվում գիւղական տէրտէրը:

—Օրինաւոր հաշիւ է, ասաց էֆէնդին, ընդհատելով և չը կարողանալով համբերել, մինչև տիրացուն կը վերջացնէր բոլոր «ընթերցանութիւնը»:

—Դուք, տէր հայր, յանձնեցէք այդ թուղթը ինձ, ես բոլորը հաւաքել կը տամ: Ն...չէնի գիւղացիներն էլ վանքի «պտուղը» ուշացնում էին, իր ժամանակին չէին տալիս. վարդապետը մի նամակ գրեց ինձ, ես բոլորը մի օրվայ մէջ հաւաքել տուեցի, յետոյ վանքից օրհնութեան գիր ստացայ:

Տէրտէրը այնքան բնական էր համարում այս միջոցով իր ապառիկները հաւաքելը, որ ոչ միայն համաձայնվեցաւ էֆէնդու առաջարկութեանը, այլ կրկին շնորհակալութիւն յայտնեց և կրկին սկսեց օրհնել նրա թանգագին կեանքը:

Բայց ինչու էֆէնդին յանձն առեց կատարել այս ծառայութիւնը: Նա այն տեսակ մարդերից էր, որ առանց նպատակի, առանց իր սեպհական շահերի, ոչ ոքին լաւութիւն չէր անի: Այժմ ինչն ստիպեց նրան այնքան բարի լինել, որ մինչև անգամ խոստացաւ հաւաքված գումարից տասանորդ չը վեր առնել, որ սովորաբար ստացվում էր, երբ որ և իցէ գումար վճարվում էր կառավարութեան պաշտօնեաների հրամանով:

—Հայր Աբրահամի օրհնութիւնը թող ձեզ վրա լինի, զօրանաք, ասաց քահանան, լսելով էֆէնդու վերջին խոստմունքը:

Ապառիկների մի այսպիսի ցուցակ էլ տիրացու Սիմօնի ծոցումն էր պահված. նա էլ իր աշակերտներից ստանալիքներ ունէր, և մտածում էր հաշիւը ներկայացնել էֆէնդուն: Բայց տէրտէրը նրա ականջին ասաց. «Թող իմը հաւաքվի, քոնը յետոյ:»

Տէր Մարուքի ընտանիքը շատ փոքր էր. Թէով. նրա միակ որդին վախճանվեցաւ, թողնելով իր կինը այրի երկու փոքրիկ երեխաների հետ: Հարսը ամուսնի մահից յետոյ էլ մարդու չը գնաց, մնաց քահանայի տանը և խնամք էր տանում իր որբիկներին: Ինքը տէր հայրը վաղուց զրկված էր իր ամուսնուց և բոլորովին ամուրի կեանք էր վարում:

Այն գիշեր հարսը, հիւրերին ընթրիք տալուց յետոյ, զբաղված էր իր զաւակով, որ սաստիկ հիւանդ էր: Նստած նրա մահճի մօտ, ողորմելի կինը խորին տխրութեամբ նայում էր հիւանդի երեսին, շօշափում էր նրա ջերմ թաթիկները և լսում էր նրա ծանր շնչառութիւնը: Այդ զաւակի մէջ նա գտնում էր պատկերը այն տղամարդի, որին սիրում էր. այդ զաւակի մէջ գտնում էր զմրախտ մայրը իր մխիթարութիւնը կորցրած ամուսնի մահից յետոյ. Նա համարեա չէր լսում, և ուշադրութիւն ևս չէր դարձնում, թէ ինչ է խօսվում տան մէջ. այլ միանգամայն գութ և գորով դարձած, աչքի առջև իր հիւանդ մանուկին էր միայն տեսնում:

Բայց տէրտէրը, ուրախացած էֆէնդու խոստմունքներով, կամեցաւ իրանց ուրախութիւնը աւելի կատարեալ անել, և հրամայեց հարսին լցնել արաղի շիշը, որ արդէն դատարկված էր, բացի դրանից «մաղայ» *) պատրաստել: Թէև ընթրիքը վերջացած էր, բայց տեղային սովորութեան համեմատ, յարգելի հիւրին մի առանձին պատիւ տրված կը լինէր, եթէ խմելը կը շարունակվէր:

Հարսը այն աստիճան շփոթված էր, որ քահանան երկու անգամ կրկնեց իր հրամանը, մինչև նա կարողացաւ հասկանալ, թէ ինչ էր ուզում տէրտէրը: Արաղ կարելի էր գտնել. նա շիշը լցրեց. այդ պաշարը միշտ անպակաս էր լինում տէր հօր տնից: Բայց ինչով պատրաստել «մաղայն»: Տանը քաղցրեղէն չը կար: Ցայտնել այդ մասին մինչև անգամ ամօթ էր: Հայ մարդու տանը հիւրի համար ամեն բան պէտք է գտնվի: Նա մտածեց գնալ և հարևանից փոխ առնել:

Դրսում սաստիկ մութն էր և անձրևը հեղեղի նման թափվում էր երկնքից: Խեղճ կինը դուրս եկաւ բակը, անցաւ ցեխերի միջից, բարձրացաւ կտուրի վրա, որ այնտեղից իջնէ հարևանի տունը: Այդ միջոցում նա լսեց, որ հարևանի դուռը սաստիկ ծեծում էին, և դրսից թուրքերէն լեզուով սպառնալիքներ էին կարդում, հրամայելով, որ բաց անեն. իսկ ներսից երդումներով պատասխանում էին, թէ այստեղ չեն պահված նրանք, որոնց պտռում են.... բայց ումն էին պտռում. ինչ թուրքեր էին դրանք, որ գիշերային այդ տարաժամ պահուն, աշխատում էին ներս խուժել մի հայի տունը:

Զուլօն—այսպէս էր տէրտէրի հարսի անունը—լսելով փողոցի աղմուկը, սաստիկ վախեցաւ, և երկիւղից ոչ կարողացաւ հարևանի տունը գնալ և ոչ իրանց տունը վերադառնալ, այլ շուարած և անշարժ մնաց կտուրի վրա: Նոյն րոպէում նրա ականջին հասաւ խօսակցութեան հազիւ լսելի շշունջ. կարծես, խօսողները բարձրանում էին հարևանի տան սանդուղքներից և չը գիտէին թէ որ կողմը պէտք էր փախչել:

—Կամաց, Ստեփանիկ....

—Ո՞ւր գնամ, Սառա.....

Զուլօն ճանաչեց նրանց: Նրա երկիւղը փարատվեցաւ, նա այժմ բոլորովին այրական սիրտ ստացաւ, երբ տեսաւ, որ այդ ողորմելիները օգնութեան կարօտ էին: Նրան արդէն յայտնի էր ծերունի Խաչօի տան այնօրվայ ցաւալի անցքը: Նա գիտէր, որ նրա գեղեցկատանի կնիկները այն գիշեր գիւղի զանազան տներում թաքնված էին, իսկ այժմ պտռում էին նրանց, և ինչ նպատակով,—այդ ևս հասկացաւ Զուլօն... Ուրեմն փողոցում գտնվող և հարևանի դուռը ծեծող թուրքերը, ոչ այլ ոք էին, եթէ ոչ ծերունի Խաչօի որդիներին կալանաւորող զինուորներից մի քանիսը:

Սառան և Ստեփանիկը այժմ գտնվում էին տէր հօր կտուրի վրա, և որսորդներից հալածված եղջերուի նման, ամեն կողմից պաշարված, մոլորված, չը գիտէին թէ դէպի որ կողմը պէտք էր փախչել: Անձրևը վերևից թափվում էր: Գիւղացիների դռները փակ, և իրանք քնած էին: Գիշերը կէսից վաղուց անցել էր արդէն:

Այդ միջոցին փայլատակեց կայծակը և նրա վայրկենական լուսաւորութեանը յաջորդեց որոտման սարսափելի դղրդիւնը: Կայծակի լուսով նըկատվեցաւ կտուրի վրա կանգնած Զուլօի անորոշ կերպարանքը: Ստեփանիկը, տեսնելով նրան, կարծեց, թէ թուրքերից մէկը արդէն բարձրացել է կտուրի վրա: Նա երկիւղից թուլացաւ և ընկաւ Սառայի կուրծքի վրա: Զուլօն մօտեցաւ նրանց:

—Ես եմ, մի վախենաք, ասաց նա:

—Ա՛խ, Զուլօ, դո՞ւն ես, ասաց Սառան դողդողալով,—ի սէր Աստուծոյ, մեզ մի տեղ, հիմայ կը բռնեն մեզ... հիմայ կը տանեն մեզ...

Զուլօն մնաց շուարած. ո՞րտեղ տանել նրանց, ո՞րտեղ թաքցնել. իրանց տանը կասկածաւոր հիւրեր կային, և տէրտէրը հազիւ թէ կընդունէր այս տեսակ փախստականներին: Այսուամենայնիւ, մտածում էր Զուլօն, պէտք էր օգնել այդ ողորմելիներին: Նրան յայտնի էր բոլոր անպատուութիւնը, եթէ նրանք թուրքերի ձեռքը կընկնէին: Միւս կողմից, նրան սպառնում էր մի ծանր պատասխանատուութիւն, եթէ ինքը թագստի տեղ կը տար այդ յանցաւորներին, որոնց յանցանքը նրա մէջն էր միայն, որ կին էին... Այդ բոլորը իմանում էր Զուլօն: Բայց կարեկցութիւնը նրա մէջ գերակշռեց երկիւղի և վարանման զգացմունքին, իսկ մօտալուտ վտանգը ծնեց նրա գլխում փրկութեան մի միջոց:

—Գնանք, ասաց նա, բռնելով Ստեփանիկի ձեռքից, և Սառային օգնելով, երկուսը միասին գրկեցին խեղճ աղջկան, որ տակաւին ուշաթափութեան մէջ էր:

Նրանք սկսեցին ցած իջնել կտուրից: Այդ միջոցին լսելի եղաւ մի սաստիկ շառաչիւն, որ խ-

*) Մաղայ նշ. դեսերտ, պատրաստված չոր մրգեղէններից:

լաթօղեան 1 ր., Մանդալեան Կոստանդինեան Սիմոնեակի 1 ր., Վահան Անպէկեանց 1 ր., Միքայէլ Արզումանեանց 1 ր., Խանամիր Օվասափեանց 3 ր.: Ընդամենը 27 րուբլի:

Մուշեղ Յակոբեան Քեանդարեանց

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

—

Թիֆլիս, 18 ապրիլ

Շտապում ենք յայտնել մեր տուած յօգուտ սովատանջների ամսոյս 3-ի կոնցերտի և 10-ի ներկայացման հաշիւն:

Մուտք: կոնցերտի. Թատրոնից 456 ր. 40 կ., աւելորդ տոմսակի գնից տ. Ա. Նահանանից 5 ր., Ա. Մանթաշեանից 8 ր., ընդամենը 469 ր. 40 կ., ներկայացման. Թատրոնիցն 458 ր., աւելորդ Ա. Ն. Թայիրեանից 20 ր., բժ. Գասպարեանից 5 ր., ընդամենը 483 ր., բոլորը 952 ր. 40 կ.:

Ծախք: Թատրոնի վարձ երկու անգամ, 250 ր. ամենայն երեկոյ 500 ր., աֆիշի, բոևալի, նոտէրի չորսի վարձ, յայտարարութիւններ, դերերի և պիէսայի արտագրելու, բեմական ծախքն և այլն 92 ր. 90 կ., ընդամենը 592 ր. 90 կ.: Մնացորդն 359 ր. 50 կ.: Այս 359 ր. 50 կ. գումարը յանձնվեցաւ կանանց կոմիտէտի անդամ Տ. Ն. Գ. Գամբարեանին որ հասցնէ ըստ պատկանելոյն: Մի և նոյն ժամանակ թոյլ տուէք մի քանի խօսք աւել իմ ընկերակից թատրոնասէրներից ձեր յարգելի «Մշակ» լրագրի № 63 յօդուածի վերաբերութեամբ: Խոստովանվում ենք, որ եթէ «Թուղթ խաղացողի կեանք» սառն և չփոթվելով անցաւ բոլորովին մենք ենք մեղաւոր և կոմիտէտի դէմ բացի խորին շնորհակալութիւն ոչինչ չունենք, նա մանաւանդ որ կոմիտէտն ինքն առաջարկեց մեզ նշանակել թատրոնի վարձ, որքան որ մենք ինքներս կը վճռենք և թէ կոմիտէտի կողմից ոչ մի կառավարիչ չէր նշանակված, այլ մեր խնդրանօք պ. Տէր-Դաւթեանն յանձն առաւ բէժիսիօրի պաշտօն, որ կատարեց ըստ կարողութեան առանց չփոթեցնելու գիտաւորութեամբ:

Յոյս ունենք, որ ճշմարտութիւնը վերականգնեցնելու համար, այս մի քանի տողերը կը հիբրնկալէք ձեր յարգելի լրագրի մէջ:

Վահան Մամիկոնեան

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—

Ապրիլի 30-ին «Մշակը» չը կարողացանք հրատարակել, որովհետև տպարանի հին գրաշարներից մինը վախճանվեցաւ և միւս գրաշարները իրանց ընկերոջ թաղման էին գնացել:

—

ԹԻՖԼԻՍԻ շրջականերում, Նաւթլուղի, Հալաբարի, գերմանական Ալէքսանդերսդորֆ կօլօնիայի և Վէրայի կողմը արդէն երևեցաւ մորեխ: Ինչպէս լսում ենք, ոչինչ միջոցներ չեն գործ դրվում մորեխը ոչնչացնելու համար: Եթէ կովկասեան մայրաքաղաքի շրջականերում այդքան անհոգ ենք դէպի մորեխի ոչնչացնելը, որքան աւելի անհոգ կը լինեն գաւառներում:

—

Այսօրվայ համարում տպում ենք թատրոնասէր Վահան Մամիկոնեանից ստորագրված յօգուտ սովեալների տուած երկու ներկայացումների հաշիւը: Թիֆլիսցի հայը մի լաւ յատկութիւն ունի՝ նա միշտ կը պաշտպանի միւս թիֆլիսցիներին, մինչև անգամ եթէ սրտում զգում է նրանց գործած անարդարութիւնը: Ռուսաց առածը լաւ է ասում. «Рука руку моетъ». Վահան Մամիկոնեանը մեծ շնորհակալութիւն է յայտնում թատրոնական հայոց կոմիտէտին,—որովհետև նա լաւ հարստահարեց սիրողներին... Շատ լաւ միտք է երկու ներկայացումների հաշիւը միասին տալ, որպէս զի զուտ արդիւնքը քիչ աւելի խոշոր երևայ:

—

Ստացանք ԱԽԱԼՑԽԱՑԻՑ, յօգուտ Վանի սովելոց, երկու տիկիններից չորս ոսկի, թիւրքաց հին թղթադրամ, որ ռուսաց փողով անում է 5 րուբլի:

—

Երկուշաբթի, ապրիլի 28-ին կրկին փոխադրեցինք Կ. Պօլսի սովելոց խնամող մասնաժողովին 4000 րուբլի: Վերջին անգամ փողը ուղարկելուց յետոյ, խմբագրութեան մէջ մնում էր 545 ր. 90 կ.: Դրանից յետոյ հաւաքվեցաւ 3991 ր. 79 կ., որ միասին կանի 4537 ր., 69 կ.: Այդ փողից պահում ենք 25 ր. որ նշանակված է բժիշկ Միրիմանեանից առաջարկված բժշկական կոմիտէտի համար, հանում ենք Վան ուղարկված հեռագրի ծախսը 5 ր. 50 կ., Կ. Պօլիս և Օդէսա ուղարկված հեռագիրների ծախսը 9 ր. 80 կ., մընում է 4497 ր. 39 կ.: Այդ փողից 4000 ր. ուղարկելուց յետոյ, մնում է խմբագրութեան մէջ 497 ր. 39 կ.: Ուրեմն փետրվարի 8-ից սկսած հաւաքեցինք և ուղարկեցինք Կ. Պօլսի կոմիտէտին ընդամենը 26,000 րուբլի:

—

Կ. Պօլսի սովելոց խնամող մասնաժողովից նամակ ստացանք, որ մեր ուղարկած 22,000 ր. գումարը արդէն ստացել է մասնաժողովը:

—

Թիֆլիսաբնակ պ. Տ. Ն-ից ստացանք 3 րուբլ յօգուտ Վանի սովեալների:

—

ՇՈՒՇՈՒՑ ստացանք 1005 րուբլ յօգուտ Վանի սովելոց: Նուիրատուների անունները կը տպենք:

—

Մեզ հեռագրում են ՇՈՒՇՈՒՑ որ այդտեղ բնակվեցաւ Բագուի բնակիչ Գրիգոր Թումայեանցից 100 րուբլ յօգուտ Շուշու սովածների:

—

ԳԱՆՁԱԿԻՑ պ. Աւետիս Մալեանց ուղարկել է մեզ 50 րուբլ յօգուտ Վասպուրականի սովեալներին: Պարոնը խոստացել էր այդ փողը յօգուտ «Արարատեան» ընկերութեան ընծայել, բայց տեսնելով Վանի աղգայինների անմխիթար դրութիւնը, փոխեց իր գիտաւորութիւնը և ընծայեց այժմ այդ գումարը յօգուտ սովատանջների:

—

Սիրստ Հովսեանցից դարձեալ ստացանք 18 ր. 13 կ. յօգուտ Վանի սովատանջների, որ պարոնը հանգանակութեամբ է ժողովել: Ստորագրութիւնը շարունակվում է:

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՍՈՎԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

—

Բերլինից «Allgemeine Zeitung» լրագրին ապրիլի 1-ից գրում են հետևեալը:

«Վանի նահանգի բնակիչների մեծամասնութիւնը հայերն են կազմում, այդ պատճառով հայ հողագործականութիւնը համոզված է, որ թիւրքաց իշխանութիւնը, արհեստական կերպով սաստկացնելով ժողովրդական աղքատութիւնը, իր նպատակ է դարձրել ոչնչացնել այդ մեծամասնութիւնը: Եւ ծըշմարիտ ամեն բան անվում է այդ ենթադրութիւնը արդարացնելու համար: Բ. Դուռը հրամայել է, որ հաց Վան հասցնվի Սվասից և դրա համար գոնեա երկու ամիս ժամանակ է հարկաւոր, մինչդեռ Բիթլիսի մէջ կառավարչական պահեստները լցված են հաճախաւոր հացով և այդ հացը Վան հասցնելու համար երեք օրից աւելի չի հարկաւորվի: Քիւրդերին հացը առատութեամբ է տրվում, մինչդեռ նոքա հարկաւորութիւն չունեն, որովհետև նոքա անցեալ աշունքին կողոպտեցին հայ գիւղացիների հացի ամբարները և այժմ կառավարութիւնից ստացած հացը մեծ գներով ծախում են: Հայերը չեն կամենում գիմել Իբրահիմ-բեկ և Սարգիս-էֆենդի սուլթանի գործակատարներին: Սրանց վերջին վերանորոգութիւնը այն էր, որ Մուսա-բէյ հայերանկլի կայմակամ նշանակվեցաւ 20 լիրա ռոճիկով և երեք տարիների ընթացքում 36 հայաբնակ գիւղեր այրեց:

«Զարշամբէյի քրիստոնեայ բնակիչները անցան ռուսաց սահմանները, որովհետև քիւրդերը թիւրքաց կառավարութեան թոյլատուութեամբ խլեցին նրանց վարելահողերը: Խարպուտի նահանգապետ Ազիզ-փաշային, որ 1862 թւին գողութիւններ էր անում Զէյթունի մէջ, յանձնված է Արեգին-փաշայից կոլանաւորված քիւրդերի գործը վերաքննել: Դրանից երևում է, որ քիւրդերը կազատվեն:

«Բիթլիսի եպիսկոպոսը Էրզրումի տեղական իշխանութեանից հացով օգնութիւն էր խնդրում աւելի կարօտեալների համար, մինչև անգամ պարտքով էր խնդրում, պարտքի վճարումը իր պատասխանատուութեան վրա առնելով. Նրա խնդիրքը մերժվեցաւ: Կէյվէի մէջ սովամահ լինելու շատ դէպքեր են պատահել: Այդտեղ 300-ից աւելի հայ բնտանիքներ կատարեալ կարօտութեան մէջ են: Կանայք թափառում են դաշտերի մէջ բոյսեր և արմատներ փնտռելով: Սաստիկ ցրտերից մեռած ոչխարների մսով շատերը կերակրվել են և դրանից հիւանդութիւններ են սկսել: Իսկ հացավաճառների մօտ և պետական պահեստների մէջ առհաւելին քանակութեամբ հաց կայ:

«Այդ փաստերը, որոնց ես քաղել եմ «Մասիս» և «Էֆքեար» հայ լրագիրներից, շատ լաւ պատկերացնում են աշխարհի գեղեցիկ և հարուստ բաժնի տխուր դրութիւնը: Այդ փաստերը թղթակիցներից հնարած չեն: Նոքա կան պատրիարքին ուղղած եպիսկոպոսների պաշտօնական յայտարարութիւնների մէջ և պատրիարքը դրանց պատճառով յարաբերել է Բ. Դրան և դեսպանների հետ: Մինչև այժմ դուռը չէ համարձակվել նրանց հերքել: Էրզրումից նոյնպէս այդ փաստերը ապացուցանում են կապիտան Էվերէտ և Ջեմբերս, որոնց հասանկալէի կայմակամը ցոյց էր տուել հացի դատարկ պահեստները և գանգատվել էր, որ գիւղացիք նրանց կողոպտել էին: Իսկապէս կայմակամը հացը ցածր գներով հացավաճառների վրա էր ծախել:»

«ՄՇԱԿԻ» ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵՆԻՑ

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, 29 ապրիլի: Պետական բանկի 5% տոմսակը առաջին շրջանի արժէ 93 ր. 75 կ., երկրորդ $92^{3}/_{8}$ ր., երրորդ 83 ր. 50 կ., չորրորդ $94^{1}/_{8}$ ր., ներքին 5% առաջին փոխառութեան տոմսակը արժէ 226 ր. 75 կ., երկրորդ 221 ր., արևելեան առաջին փոխառութեան տոմսակը արժէ 90 ր. 50 կ., երկրորդ 61 ր., երրորդ 90 ր. 50 կ., ոսկի 7 ր. 77 կ.: Ռուսաց 1 րուբլ Լօնդօնի վրա արժէ $25^{5}/_{16}$ պէնս, ռուսաց 100 ր. Համբուրգի վրա արժէ 216 մարկ, Բերլինի վրա 127 մարկ 50 պֆ., Փարիզի վրա 266 ֆր. 25 սանտիմ: Բօրսայի տրամադրութիւնը հանգիստ է:

ՍԿՈՒՏԱՐԻ, 30 ապրիլի: Ալբանցիները կազմեցին ժամանակաւոր մի կառավարութիւն, արձակեցին թիւրքաց պաշտօնեաներին, հրատարակեցին ինքնավարութիւն և ուղարկում են պատգամաւորութիւն եւրօպական պետութիւնների մօտ:

Խմբագիր—հրատարակող ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

կոյն խլացաւ տնձրևի և փոթորկի խառնվածութեան մէջ: Դա հարևանի դռան ձայնն էր, որ խորտակեցին թուրքերը:

Տէրտէրի տանը կից էր մարագը. բակից մի փոքրիկ դուռ բացվում էր նրա մէջ. Ջուլօն տարաւ փախստականներին այնտեղ: Սառան և Ստեփանիկը թաղնվեցան խոտերի մէջ:

—Ես էլի կը գամ ձեզ մօտ, ասաց Ջուլօն, և մարագի դուռը կողպելով, հեռացաւ:

Անձրևի ձայնից թէ տէրտէրը և թէ նրա հիւրերը չը լսեցին, թէ ինչ էր կատարվում դրսումը: Իսկ Ջուլօն վերադառնալով, նրանց ոչինչ չը յայտնեց: Նա միայն մօտեցաւ տէրտէրին և նրա ականջին ասաց, թէ հարևանի տանը բոլորը քնած էին, և ոչինչ փոխ առնել չը կարողացաւ «մաղայ» պատրաստելու համար:

—Ես մի բան կը գտնեմ, խօսեց տէրտէրը, և վերկենալով, մօտեցաւ պահարանին, սկսեց քրքրել այնտեղ դրված իրեղէնները:

Էֆենդին օգուտ քաղելով քահանայի բացակայութիւնից, դարձաւ դէպի Ջուլօն և կամաց ասաց նրան.

—Դու ինքդ «մաղայ» ես... «մաղան» էլ ինչ կանենք....

Տիրացու Սիմօնը այնքան խմած էր, որ ոչինչ չը լսեց: Իսկ Ջուլօն փչացած էֆենդու անհարկութիւնից, պատասխանեց նրան.

—Լիրբ....

Հայ կինը ամեն նեղութեան համբերող է, ամեն վիրաւորանքի առջև լուռ է, բայց երբ դիպչում են նրա պատուին, այն ժամանակ նա անհամբեր է դառնում: Ջուլօն վրդովված գնաց և նստեց իր հիւանդ զաւակի մօտ, որ այժմ զարթել էր քնից: Երեխան հանգիստ էր, և տեսնելով մօրը իր մօտ, ասաց նրան.

—Մայրիկ, Թօրոսին ծեծիր, իմ ճանէրը խլում է:

Թօրոսը հիւանդի մեծ եղբայրն էր. երեխ, երազի մէջ խլել էր նրա ճանէրը: Մայրը հանգստացրուց նրան, ասելով.

—Տես, աչքիս լոյս, Թօրոսը ճանէրդ տուեց, տես, այստեղ է:

Մայրը հանեց բարձի տակից երեխայի խաղալիկները և տուեց նրա ձեռքը: Երեխան սկսեց իր թոյլ ձեռքերով խաղալ նրանց հետ: Մայրը նայում էր նրա վրա և ուրախանում էր: Նա մոռացաւ էֆենդուց կրած վիրաւորանքը, նա մոռացաւ ամեն բան, որովհետև զաւակը այժմ լաւ էր ըզգում իրան: Բայց մի նոր անախորժութիւն կրկին վշտացրեց խեղճ մօրը: Տէրտէրը երկար պտռելով պահարանի մէջ իր թացրած բանը չը գտաւ և Ջուլօից հարցրեց, թէ այնտեղ մի կտոր չաքար ունէր պահած, իսկ այժմ չէ երևում: Հարսը պատասխանեց թէ ինքն է վեր առել. քանի օր առաջ նրանով շէրբէթ պատրաստեց հիւանդի համար, որովհետև սաստիկ տաքութիւն ունէր և պէտք էր մի զովացուցիչ բան խմացնել:

—Թող գանրումար խմէր, թող լեղի խմէր... գոչեց նա բարկացած ձայնով:—Դու չէիր իմանում, որ չաքարը հիւրի համար էր, հիմայ ինչ անենք:

Ջուլօն ոչինչ չը պատասխանեց և լուռ արտասուքը սկսեց թափվել նրա տխուր աչքերից:

Տէր Մարուքը իսկապէս չարամիտ մարդ չէր, նա մինչև անգամ բարի էր, բայց բարութիւնը տգէտների մէջ երբեմն անգիտակցաբար չարութեան է փոխվում: Բացի դրանից, նրա պաշտօնը նրան փոքր ինչ խստասիրտ էր շինել: Տէրտէրները, բժիշկները և դահիճները, որոնք խիստ յաճախ գործ ունեն մեռելների հետ, շատ չեն խընայում կեանքին: Այս պատճառով, իր թոռնիկի հիւանդութիւնը տէր հօրը այնքան չէր հետաքրքրում, որքան գրաւում էր նրան հիւրասիրութեան բաղձանքը, էֆենդու նման մի մարդուն գոհացնելը, մանաւանդ որ նա խոստանում էր հաւաքել տալ տէր հօր բոլոր ապառիկները:

—Մայրիկ, ինչու ես լացում, ասաց հիւանդը կարեկցաբար նրա երեսին նայելով,—մի լաց, ես հիմայ լաւ եմ:

Մայրը մոռացաւ իր բոլոր վիշտը և սրբեց աչքերի արտասուքը: Ոչինչ այնքան մխիթարական չէ, որքան սիրելի զաւակի մի քաղցր խօսքը, մի անմեղ թոթովանքը: Այժմ Ջուլօն մտածում էր Սառայի և Ստեփանիկի մասին, մտածում էր, ինչ կը լինի, եթէ թուրքերը յանկարծ ներս կը թափվեն, կը որոնեն և կը գտնեն նրանց: Բայց անտանելի հիւրերը տակաւին շարունակում էին իրանց արբեցութիւնը. նա սպասում էր, որ վերջացնեն, որ քնեն, որպէս զի ինքը կարողանայ գընալ Սառայի և Ստեփանիկի մօտ:

Բայց պէտք էր գոնէ գիտենալ, թէ ինչով վերջացաւ հարևանի տնում. Ջուլօն համբերել չը կարողացաւ. այդ միտքը սաստիկ անհանգստացնում էր նրան: Նա մի բան պատճառ որոնելով, վեր կացաւ, մտաւ մի փոքրիկ սենեակ, որին կոչում էին «գաղտիկ» և ծառայում էր որպէս պահարան: Այս սենեակից պատի միջով մինեղ ծակ բացվում էր ուղիղ հարևանի տան մէջ: Այսպիսի ծակեր գիւղի համարեա բոլոր տների մէջ կային և վտանգի ժամանակ ծառայում էին որպէս գաղտնի հաղորդակցութեան խողովակներ: Հարևանի տանը մի բան պատահելիս, ծակից ձայն էին տալիս և լըսում էր միւս հարևանը: Աւելի մերձաւոր կամ բարեկամ տների մէջ այս ծակերը այնքան լայն էին, որ նրանց միջով կարելի էր տալ և առնել փոքրիկ իրեղէններ: Շատ անգամ վառած ճրագ էին տալիս միմեանց, երբ հարևանի տանը լուցկի չը կար:

Ջուլօն կանգնած էր ծակի առջև, տեսնում էր տան մի մասը և լսում էր հետևեալ ձայները:

—Կը կտորենք ձեզ, թէ ցոյց չը տաք... ինչ եղան... մեզ ասեցին, որ այստեղ են... դուք թագցրէք.., տուեցէք... շուտ արէք... թէ չէ, ձեր կընիկները կը տանենք.... այս սպառնալիքներն էին կարդում թուրքերը:

Հարևան Ջաքօն, նրանց ոտքերի առջև ընկած աղաչում էր և պաղատում էր, ասելով.

—Աստուած, երկինք, գետինք թող վկայ լինեն, որ այստեղ չեն... մի սպանէք ինձ... ահա իմ տունը ձեր առջևն է... ինչ որ ուզում էք, արեցէք...

Այս տեսարանը ներկայացնում էր մի և նոյն անցքը, որ հին ժամանակներում պատահեցաւ Սոդոմի մէջ, երբ քաղաքի լրբիկները մտեցան Ղովտի տանը և պահանջում էին նրանից, որ տայ իրանց ձեռքը իր հիւրերին, իսկ բարեսիրտ նահապետը աղաչում էր նրանց, որ հանգիստ թողնեն իր հիւրերին և առաջարկում էր իր աղջիկներին... Բայց խոլայէլի եհովան խստասիրտ էր և վրէժխնդիր, նա պատժեց մարդկային չարութիւնը, կրակով և ծծումբով այրեց այդ անբարոյական քաղաքը: Իսկ Հայաստանի Աստուածը տեսնում էր չարութիւնը, աւելի վատթար քան թէ Սոդոմի մէջ, և անպատիժ էր թողնում չարագործին....

Ջուլօն ամբողջ մարմնով դողդողալով, դեռ նայում էր և ականջ էր դնում: Նա լսեց մի չաղաչիւն և տեսաւ, որ հարևան Ջաքօն գլորվեցաւ և ընկաւ յատակի վրա.... Ճրագը հանգցրին: Ջուլօն այժմ էլ ոչինչ չէր տեսնում, միայն լսում էր խառնաձայն աղաղակներ. «Աման... վայ... թող, տուր... մի սպանիր... ես կը մեռնեմ... ուր ես տանում»....

Դրանք հարևան Ջաքօի տան կնիկների և աղջիկների հառաչանքներն էին...

—«Լռիր, անզգամ... լինում էր այդ հառաչանքների պատասխանը:

(Կը շարունակվի)